नक्षत्रगणविशेषः । स च पूर्व्वफल्गुनीपूर्व्वाषाढ़ा-पूर्व्वभाद्रपदमघाभरण्यात्मकः । इति ज्योतिषं शोभाञ्जनदत्तः । इति शब्दचन्द्रिका ॥ केरल-देशः । इति हेमचन्द्रः ॥ (रुद्रः । उग्रोदेवः । स्वनामख्यातो दानवविशेषः । यथा हरिवंशे । "वेगवान् केतुमानुग्रः सोग्रश्चग्रो महासुरः" ॥ धृतराष्ट्रस्य शतपुत्रेषु एकः । यथा, धृतराष्ट्रपुत्र-नामकथने १ । ११७ । ११ । महाभारते । "उग्रभीमरथौ वीरौ वीरबाऽरलोलुपः" ॥ नरेन्द्रादित्याख्यस्य काश्मीरराजस्य स्वनामख्यातो गुरुः । यथा, राजतरङ्गिणी । "दिव्यानुग्रहभागुग्राभिधो यस्य गुरुर्व्यधात्" ॥ विष्णुः । इति महाभारते । १३ । १४९ । ५९ ॥ स्त्री, योगिनीभेदः । यथा, कालिकायां । ६० अध्यायः । "महाकाल्यथ रुद्राणी उग्रा भीमा तथैव च" ।)

उग्रकाण्डः पुं, (उग्रः काण्डो यस्य ।) कारवेल्लः । इति राजनिर्घण्टः ॥ करेला इति भाषा । कारवेल्ल-शब्देऽस्य गुणादिकं ज्ञेयम् ।)

उग्रगन्धं, क्ली, (उग्रो गन्धो यस्मिन् ।) हिङ्गु । इति राजनिर्घण्टः ॥

उग्रगन्धः, पुं, (उग्रस्तीव्रः गन्धो यस्मिन् ।) लशुनः । कट्फलः । अर्ज्जकवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥ चम्पकः । इति शब्दचन्द्रिका ॥ उत्कटगन्धयुक्ते त्रि ॥ (यथा, हारीते प्रथमस्थानेऽष्टमाध्यायः । "उग्रगन्धं पुराणं स्याद्वर्षोषितं घृतम् । यथा यथा जरां याति गुणवत्त्वात्तथा तथा" ॥)

उग्रगन्धा, स्त्री, (उग्रः गन्धो यस्याः ।) अजमोदा । वचा । छिक्किकौषधी । इति मेदिनी ॥ अज-गन्धा । यवानी । इति राजनिर्घण्टः ॥ ("वचा, यमानी च" । इति भावप्रकाशे पूर्व्वखण्डे अनेकार्थ-नामवर्गः ॥)

उग्रचण्डा, स्त्री, (उग्रा चण्डा कोपना स्त्री ।) देवी-भेदः । यथा महिषासुरं प्रति भगवतीवाक्यम् । "उग्रचण्डेति या मूर्त्तिर्भद्रकाली ह्यहं पुनः । यया मूर्त्या त्वां हनिष्ये सा दुर्गेति प्रकीर्त्तिता ॥ एतासु मूर्त्तिषु सदा पादलग्नो नृणां भवान् । पूज्यो भविष्यसि त्वं वै देवानामपि रक्षसाम् ॥ आदिष्टौ उग्रचण्डामूर्त्या त्वं निहतः पुरा । द्वितीयस्तौ तु भवान् भद्रकाल्या मया हतः ॥ दुर्गारूपेणाधुना त्वां हनिष्यामि सहानुगम्" । इत्यादि ॥ * ॥ तस्याः प्रादुर्भावो यथा । श्रीभगवानुवाच । "उग्रचण्डा तु या मूर्त्तिरष्टादशभुजाऽभवत् । सा नवम्यां पुरा कृष्णपक्षे कन्यां गते रवौ ॥ प्रादुर्भूता महाभागा योगिनीकोटिभिः सह" ॥ * ॥ अनया मूर्त्या दत्तयज्ञभङ्गः कृतः । यथा,— "आषाढ़स्य तु पूर्णायां सत्रं द्वादशवार्षिकम् । दक्षः कर्त्तुं समारेभे कृताः सर्व्वे दिवौकसः ॥ ततोऽहं न कृतस्तेन दक्षेण सुमहात्मना । कपालीति सती चापि तज्जायेति च नो कृता ॥ ततो रोषसमायुक्ता प्राणांस्तत्याज सा सती । त्यक्तदेहा सती चापि चण्डमूर्त्तिस्तदाभवत् ॥ ततः प्रवृत्ते यज्ञे तु तस्मिन् द्वादशवार्षिके । नवम्यां कृष्णपक्षे तु कन्यायां चण्डमूर्त्तिधृक् ॥ योगनिद्रा महामाया योगिनीकोटिभिः सह । सतीरूपं परित्यज्य यज्ञभङ्गमथाकरोत् ॥ शङ्करस्य गणैः सर्व्वैः सहिता शङ्करेण च । स्वयं बभञ्ज सा देवी महासत्रं महात्मनः ॥ ततो देव्या महाक्रोधे व्यतीते त्रिदिवौकसः । पूजयाञ्चक्रुरतुलां देवीं पूर्व्वोदितेन वै ॥ पूर्व्वोदितविधानेन पूजामस्या दिवौकसः । कृत्वैव परमामापुर्निर्वृतिं दुःखहानये ॥ एवमन्यैरपि सदा कार्य्यं देव्याः प्रपूजनम् । विभूतिमतुलां प्राप्तुं चतुर्व्वर्गप्रदायकम् ॥ यो मोहादथवालस्याद्देवीं दुर्गां महोत्सवे । न पूजयति दम्भाद्वा द्वेषाद्वाथ भैरव ॥ क्रुद्धा भगवती तस्य कामानिष्टान्निहन्ति वै । परत्र च महामायाबलिर्भूत्वा स जायते ॥ अष्टम्यां रुधिरैर्म्मांसैर्म्महामांसैः सुगन्धिभिः । पूजयेद्भक्तजातीर्यैर्व्वलिभिर्भोजनैः शिवां" ॥ इत्यादि ॥ * ॥ तन्मन्त्रो यथा,— "भद्रकालीमुग्रचण्डां महामायां महोत्सवे । नेत्रबीजन्तु सर्व्वासां पूजने परिकीर्त्तितम् । तन्त्रं यथोग्रचण्डायाः पृथक् त्वं शृणु भैरव । आद्यद्वयं नेत्रबीजं मन्त्रस्योपान्तमन्तरे । वह्निनान्तस्वरेणेन्दुबिन्दुभ्यां तन्त्रमौग्रकम्" ॥ इत्यादि च कालिकापुराणे ५९ । ६० अध्यायौ ॥

उग्रतारा, स्त्री, (उग्रादपि भयात् भक्तान् त्राति तारयति वा या ॥ उग्र + तॄ + णिच् + अच् + टाप् । यथा, निरुक्तौ । "उग्रादपि भयात् त्राति यस्मात् भक्तान् सदा-म्बिका" ।) देवीविशेषः । अस्या उत्पत्त्यादि यथा,— "सर्व्वेषामेव देवानां यज्ञभागानपाहरत् । स्वयं शुम्भो निशुम्भश्च दिक्पालत्वं तथा गतौ ॥ सर्व्वे सुरगणाः सेन्द्रास्ततो गत्वा हिमाचलम् । गङ्गावतारनिकटे महामायां प्रतुष्टुवुः ॥ अनेकसंस्तुता देवी तदा सर्व्वामरोत्करैः । मातङ्गवनितामूर्त्तिर्भूत्वा देवानपृच्छत ॥ युष्माभिरमरैरत्र स्तूयते का च भाविनी । किमर्थमागता यूयं मातङ्गस्याश्रमं प्रति ॥ एवं ब्रुवन्त्या मातङ्ग्यास्तस्यास्तु कायकोषतः । समुद्भूताब्रवीद्देवी मां स्तुवन्ति सुरा इति ॥ शुम्भो निशुम्भो ह्यसुरौ बाधेते सकलान् सुरान् । तस्मात्तयोर्बधायाहं स्तूयेऽद्य सकलैः सुरैः ॥ विनिःसृताया देव्यास्तु मातङ्ग्याः कायतस्तदा । भिन्नाञ्जननिभा कृष्णा साभूद्गौरी क्षणादपि ॥ कालिकाख्याभवत् सापि हिमाचलकृताश्रया । तामुग्रतारामृषयो वदन्तीह मनीषिणः ॥ उग्रादपि भयात्त्राति यस्माद् भक्तान् सदाम्बिका । एतस्याः प्रथमं बीजं कथितं तन्त्रमेव च" ॥ * ॥ "एवैकजटाख्यातिर्यस्मात्तस्या जटाधिका । शृणु त्वं चिन्तनं चास्याः सम्यक् वेतालभैरवौ ॥ यथा ध्यात्वा महादेवीं भक्तः प्राप्नोत्यभीप्सितम् । चतुर्भुजां कृष्णवर्णां मुण्डमालाविभूषिताम् ॥ खड्गं दक्षिणपाणिभ्यां बिभ्रतीन्दीवरं त्वधः । कर्त्रीञ्च खर्परञ्चैव क्रमाद्वामेन बिभ्रतीम् ॥ खं लिखन्तीं जटामेकां बिभ्रतीं शिरसा स्वयम् । मुण्डमालां धरां शीर्षे ग्रीवायामपि सर्व्वदा ॥ वक्षसा नागहारन्तु बिभ्रतीं रक्तलोचनाम् । कृष्णवस्त्रधरां कट्यां व्याघ्राजिनसमन्विताम् ॥ वामपादं शवहृदि संस्थाप्य दक्षिणं पदम् । विन्यस्य सिंहपृष्ठे तु लेलिहाना शवं स्वयम् ॥ साट्टहासमहाघोरा रावयुक्तातिभीषणा । चिन्त्योग्रतारा सततं भक्तिमद्भिः सुखेप्सुभिः" ॥ * ॥ "एतस्याः संप्रवक्ष्यामि या अष्टौ योगिनीस्तताः । महाकाल्यथ रुद्राणी उग्रा भीमा तथैव च । घोरा च भ्रामरी चैव महारात्रिश्च सप्तमी ॥ भैरवी चाष्टमी प्रोक्ता योगिनीस्ताः प्रपूजयेत्" । इति कालिकापुराणे ६० अध्यायः ॥ * ॥ अपिच "ब्रह्मशैलस्य पूर्व्वस्यां भूमिपीठे व्यवस्थिता । "चारुनिम्नं शुभावर्त्तं कामाख्यानाभिमण्डलम् ॥ यत्रोग्रतारारूपेण रमते परमेश्वरी । तत्र तेनैव रूपेण पूजितव्या शुभात्मिका ॥ तस्यास्तु बीजं पूर्व्वस्मिन् उत्तरे प्रतिपादितम् । रूपं शृणु नरश्रेष्ठ येन ध्येया सदाशिवा ॥ कृष्णा लम्बोदरी दीर्घा विरला रक्तदन्तिका । चतुर्भुजा कृशाङ्गी तु दक्षे कर्त्तृकखर्परौ ॥ खड्गं चेन्दीवरं वामे शीर्षे त्वेकजटां पुनः । वामपादं शवस्योर्व्वोर्निधायोत्थाय दक्षिणम् ॥ शवस्य हृदये न्यस्य साट्टहासं प्रकुर्व्वती । नागहारशिरोमालाभूषिता कामदा परा ॥ त्रिकोणं मण्डलं चास्या ऊंकारमथबीजकम् । द्वारे नानायोगिनीनां नामान्यस्यास्तु तन्त्रके ॥ ज्ञेयानि नरशार्दूल तत्रोक्तं वान्यगोचरे" । इति कालिकापुराणे कामाख्यारूपनिर्णये ८१ अध्यायः ॥ * ॥ सा च वशिष्ठशापात् वामा भूता । यथा,— और्व्व उवाच । "एतद्विष्णोर्व्वचः श्रुत्वा विधिना सहितः स तु । अङ्गीचकार हृदये तद्वचः साध्यसाधने ॥ विसृज्य तान् ब्रह्मविष्ण्वमान् दृषभवाहनः । आदाय सगणान् सर्व्वान् कामरूपान्तरं ययौ ॥ उग्रतारां ततो देवीं गणांश्च प्राह शङ्करः । उत्सारयन्तु सकलान् इमान् लोकान् गणा द्रुतम् ॥ उग्रतारे महादेवि त्वञ्चाप्युत्सारय द्रुतम् ॥ ततो गणाः कामरूपाद्देवीचाप्यपराजिता । लोकानुत्सारयामासुः पीठं कर्त्तुं रहस्यकम् ॥ उत्सार्य्यमाने लोके तु चतुर्व्वर्णैर्द्विजातिभिः । सन्ध्याचलो गतो विप्रो वशिष्ठः कुपितो मुनिः ॥ सोऽप्युग्रतारया देव्या उत्सारयितुमीश्वरः । गणैः सह कृतः प्राह शापं कुर्व्वन् सदारुणम् । यस्मादहं धृतं वामे त्वयोत्सारयितुं मुनिः ॥ तस्मात्त्वं वाम्यभावेन पूज्या भव समन्त्रिका । भर्त्स्यन्ति स्वेच्छवत् यस्माद्गणास्ते मन्दबुद्धयः । भवन्तु स्वेच्छास्तस्माद् भवत्या कामरूपके ॥